

Emil Ağayev

Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası

emilaghayev93@mail.ru

AZƏRBAYCAN SƏNƏTŞÜNASLIĞINDA XALÇA SƏNƏTİNİN TƏDQIQI: PROBLEM VƏ PERSPEKTİVLƏR

Xülasə. Bu məqalədə Azərbaycan xalça sənəti tarixinin araşdırılmasına geniş yer ayrılmışdır. Sənətşünasların yaradıcılığında mühüm yer tutan xalça tarixi tədqiqatları ön plana çıxarılmışdır. Həmçinin məqalədə xalça sənətinin araşdırılmasında olan problemlər xüsusilə vurğulanmışdır. Müasir dövrümüzdə qədər xalça sənətinin inkişafı və araşdırılması bu gündə aktualdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, sənətşünaslıq, xalçaçılıq, tarix, tədqiqat.

Azərbaycanda elmlərin yaranması və inkişaf tarixinə nəzər yetirsək, özündə akademik sahələri birləşdirən sənətşünaslıq XX əsrdən etibarən formalaşmağa başlayır. Sənətşünaslığın təsvir və dekorativ-tətbiqi sənətləri öyrənən bölməsi ilə respublikamızda görkəmli alimlər məşğul olmuşlar. Qeyd etmək lazımdır ki, rəngkarlıq, qrafika, heykəltəraşlıqdan fərqli olaraq, dekorativ-tətbiqi sənət nümunələrinin təhlili-araşdırılması olduqca çətin və maraqlıdır.

Azərbaycanda xalça sənəti tarixinə baxış. Kənd daxmalarında yaranan və zaman keçdikcə incəsənətin ən mühüm növlərindən birinə çevrilən sənət növü xalçaçılıqdır. Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar hələ b.ə.ə. II

minillikdə burada kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, metal emalı, dulusçuluq və xalçaçılığın çox yaxşı inkişaf etdiyini sübut edir. Dünyada aşkar olunan xalçalardan ən qədimi – bizim eradan əvvəl VI–V yüzillikdə Dağlıq Altayda arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan məşhur Pazırık xalçasıdır. Azərbaycanın ərazisində Gültəpə qazıntıları zamanı bizim eradan əvvəl IV–III yüzillikdə xalçaçılıqda işlədilən alətlər, boyaq maddələrin izləri aşkara çıxmışdı.

Xalça insanları birləşdirirdi, onlarda kollektivlik, bir-birinə kömək, dostluq hisslərini aşılayaraq daha da insanlar arasında bağlılıq yaradırdı. Çoxsaylı və müxtəlif funksiyaları özündə birləşdirən Azərbaycan xalçası bütün praktiki mənalardan cəmindən daha da artıq əhəmiyyət kəsb edirdi. Xalçaçılıq beynəlmiləl sənətə çevrilmişdir. Azərbaycan xalçaları Azərbaycanın rəngarəng təbiətinin bütün gözəlliyini – səmanın məviliyini və meşələrin yaşıllığını, dağ yamaclarının əlvanlığını, qarlı zirvələrin bəyazlığını əks etdirir. Bu xalçalarda qırmızı nar dənələrinin və qızıl heyvanın, sarı zəfəranın və kəhrəba üzümünün rəngləri ecazkar bir şəkildə qovuşmuşdur. Azərbaycan xalçası boyalardan tükənməz zənginliyi, naxışlarının təkraredilməz qovuşuğu, yaradıcılıq təxəyyülünün gücü və yüksək sənətkarlıq ilə fərqlənir.

Azərbaycanda xalça sənətinin araşdırılmasında sənətşünasların rolu. Xalça sənətinin tarixi qədim və çoxşaxəlidir. Naxış, ornament, simvolika, rəng, tarixilik-bütün bunlar bir kompozisiyada daxilində tamamlanırlar. Beləliklə də sənətşünas bu əsas ifadə vasitələrinin dilini tamaşaçıya çatdırmalıdır. Azərbaycanda xalça sənətinin tarixinin araşdırılmasının əsasını Lətif Kərimov qoymuşdur. Elmi-yaradıcılıq fəaliyyətinə Azərbaycan SSRİ EA-nın Memarlıq və İncəsənət institutunda başlayan Lətif Kərimov 1945-ci ildə ayrıca xalça şöbəsinin açılmasına nail olmuşdur. Onun "Azərbaycan xalçalarında ornament" kitabı xalçalarımız-

dakı naxışların, ornamentlərin öyrənilməsi baxımından misilsiz əhəmiyyətə malikdir. Böyük elmi əhəmiyyəti olan bu əsərə görə 1950-ci ildə Lətif Kərimova Leningrad şəhərində sənətsünaslıq namizədi-alimlik dərəcəsi verilməmişdir. Onun monumental tədqiqat işlərindən biri də çoxcildli "Azərbaycan xalçası" monoqrafiyasıdır. Birinci cildi 1961-ci ildə dərc edilən monoqrafiya qırx ilə yaxın aparılan elmi işlərin bəhrəsidir. Lətif Kərimovun təşəbbüsü ilə 1972-ci ildə Bakıda xalça muzeyi təşkil olunmuşdur. Lətif Kərimov məktəbinin davamçıları da onun qoyduğu ənənəni davam etdirirlər.

Professor Rəy Tağıyevanın müasir Azərbaycan sənətsünaslığında xalça sənəti tarixinin araşdırılmasında mühüm xidmətləri vardır. Xalça sənətinin tədqiqinə və bu sənətin dünyada təbliğatına həsr olunmuş 200-dən çox elmi əsərin, konsepsiyalar və layihələr, elmi-sənədli filmlərin ssenarisi, dərsliklər, və digər müəllif olduğu nəşrlərin sırasında rus, ingilis, çex, ərəb, fransız dillərdə monoqrafiyalar, kitablar – «Декоративно-прикладное искусство Азербайджана» (rus dilində – 1986), «Сюжетные ковры Азербайджана» (rus dilində – 1988), «Ковровые образы Низами» (rus dilində – 1991), «Azərbaycan xalçası» (Azərbaycan və ingilis dilində – 1999), «Lətif Kərimov fenomeni» (2006), "Azərbaycan xalçası məişətdə" (2006), "The land of the eternal fire Tradition of the Azerbaijani Carpet" (ingilis dilində – 2012), "Nizami obrazları xalçalarda" (miniatur kitab – 2013), "Azərbaycan Xalçası Ensiklopediyası" (I cild – 2015), "Azərbaycan Xalçası Ensiklopediyası" (II cild – 2015), "Azerbaijani Carpet Encyclopedia" (ingilis dilində – 2017) və s.

Professor Kübra Əliyeva yaradıcılığına nəzər yetirsək dekorativ-təbii sənət nümunələrinin tarixinə aid bir-birindən maraqlı əsərlərin müəllifidir. Uzun illər ərzində istər Azərbaycanda və istərsə də Avropa, Yaxın Şərq ölkələrində keçirilən elmi simpoziumlara və konqreslərə dəvətlər alıb, Azərbaycan incəsənəti-

nin bu və ya digər məsələlərini özündə əks etdirən məruzələrlə çıxış etmişdir.

Azərbaycan Ensiklopediyasının III cildindən başlayaraq X cildinə qədər Azərbaycan dekorativ – təbii sənətinə aid 60-dan artıq məqalələrin müəllifidir. Rusiyada çap edilən xüsusi cild Ensiklopediyasındakı Azərbaycan xalçalarına aid məqalələrin müəllifidir. Bundan əlavə Azərbaycanın dövrü mətbuatında, və xarici ölkələrdə nəşr edilən 100-dən artıq elmi məqalələri mövcuddur.

Vidadi Muradov Azərbaycan xalçalarının araşdırılmasında xüsusilə İrəvan, Naxçıvan məktəblərinin üzə çıxarılmasında mühüm xidmətləri vardır. "Azərbaycan xalçaları" elmi-publisistik jurnalında işıq üzü görən araşdırmalar da xalça sənəti tariximizi zənginləşdirir.

Professor Telman İbrahimovun son zamanlar bir sıra elmi araşdırmalarını da xüsusilə qeyd etməliyik: "Əjdəhəli xalçalar", "Qarabağın Qasımuşağı xalçası", "Luvr muzeyindən Azərbaycana gətirilən xalçalar" və digər elmi əsərlərinin adlarını qeyd edə bilərik.

Professor Məmməd Hüseyin Hüseyinov yaradıcılığına nəzər yetirsək "Naxışların semantikasi", "Pazırık xalısı", "Xalçalarda naxışların araşdırılması" və digər elmi əsərlərində xalçanın əsas təsvir dilinin semantik təhlilini araşdırmışdır.

Azərbaycan sənətsünaslığında xalça sənətinin tarixinin araşdırılmasında Şirin Məlikovanın rəhbərlik etdiyi xalça muzeyinin də fəaliyyətini vurğulamalıyıq.

Azərbaycan sənətsünaslığında xalça sənətinin araşdırılmasında problemlər. Xalça sənətinin araşdırılmasının əsasını qoyan Lətif Kərimovun əsərləri bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Çox təəssüf olsun ki, xalça sənətinin araşdırılmasına həsr edilən dissertasiyaların bir çoxu elmi yeniliklərə imza ata bilmirlər. Təsvirçilik, tarixçilik və qeyri-ixtisas

sahiblərinin araşdırmaları çox zaman xalça sənəti tariximizin araşdırılmasında uğursuzluğa səbəb olur. Azərbaycanın xalq rəssamı Eldar Mikayılzadə xalçadakı bütün incəlikləri daha dərindən bilərək müasir Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin canlı əfsanəsi hesab edilir. Rəssamın dərin bilikləri bu gündə geniş istifadə edilərək öyrənilməlidir. Müasir Azərbaycan sənətsünashlığının ən aktual problemi xalça sənətinin araşdırılmasında olan nöqsanlardır...

Azərbaycan sənətsünashlığında xalça sənətinin araşdırılmasında perspektivlər. Dünyanın bir çox tanınmış muzeylərində, sərgi salonlarında dəyərli sənət nümunələrimiz nümayiş etdirilir. Azərbaycan milli xalça muzeyi sərgilər, beynəlxalq simpoziumlar və konfranslar keçirməklə elmi-tədqiqat, mədəniyyət və təhsil mərkəzinə çevrilmişdir. 50 illik fəaliyyəti ərzində muzey dünyanın bir çox ölkələrində 30-dan çox sərgi təşkil etmişdir. 1983-cü ildə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və YUNESKO-nun təşkilatı dəstəyi ilə Azərbaycan Xalça Muzeyində "Şərq xalça sənəti" mövzusunda birinci beynəlxalq simpozium keçirildi. Azərbaycan Xalça Muzeyinin bilavasitə iştirakı ilə 1988-ci ildə "Azərbaycan xalça sənəti", 2003-cü ildə "Azərbaycan xalçası və xalq təbiiqi sənəti", 2007-ci ildə Lətif Kərimovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş "Azərbaycan xalça sənəti" (Paris, YUNESKO-nun Baş qərargahı) adlı beynəlxalq simpoziumlar keçirilmişdir.

Muzey əlaqədar beynəlxalq şəbəkələrin fəal iştirakçısıdır. O, Avropa Tekstil Şəbəkəsi (ETN), Avropa Muzey Forumu (EMF), Beynəlxalq Muzeylər Şurası (İCOM), YUNESKO və Təhsil, Elm və Mədəni Əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Fond (IFESCO) ilə sıx əməkdaşlıq edir.

2004-cü ildə muzeyin iştirakı ilə "Azərbaycan xalçasının qorunması və inkişafı" üzrə milli qanun hazırlanub qəbul edilmişdir. Qanuna əsasən Azərbaycan xalçasının reyestrinin tərtib

edilməsi, qorunması və inkişafı istiqamətində dövlət dəstəyinin təminatı, elmi və metodiki kadrların hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur.

2010-cu ildə Azərbaycan xalça sənəti Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban Əliyevanın dəstəyi ilə YUNESKO-nun "Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irs üzrə representativ siyahısı"na daxil edilmişdir.

Müasir Azərbaycan sənətsünashlığında Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Rəssamlıq Akademiyasında aparılan tədqiqatlar gələcək üçün perspektivlərin yüksək olduğunu göstərir.

"Azərbaycan sənətsünashlığında xalça sənətinin tədqiqi: problemlər və perspektivlər" mövzusunun əsas nəticələri aşağıdakılardır:

1. Azərbaycanda xalça sənəti tarixinin formalaşmasına nəzər yetirmək
2. Azərbaycan sənətsünashlığında xalça sənəti tarixinin araşdırılmasında mühüm yer tutan alimlərin yaradıcılıqları təhlil edilmişdir.
3. Müasir Azərbaycan sənətsünashlığında xalça sənəti tarixinin araşdırılmasında problemlər ön plana çıxarılmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Muradov V. Azərbaycan xalçaları. – Bakı: Elm, 2010.
2. Tağıyeva R. Azərbaycan xalçası ensiklopediyası. – Bakı: Azərneşr, 2015.

Emil Aghayev

Study of carpet art in art history of Azerbaijan: problems and prospects

This article is devoted to the study of the history of Azerbaijan carpet art. Carpet historical research, which plays an important role in the work of art critics, has been brought to the fore. The article also emphasizes the problem in the study of carpet weaving. The development and study of the art of carpet weaving to the present day is relevant today.

Key words: Azerbaijan, art criticism, carpet weaving, history, research.

Эмиль Агаев

Исследование коврового искусства в искусствоведении Азербайджана: проблемы и перспективы

Данная статья посвящена изучению истории Азербайджанского коврового искусства. На первый план выдвинуто историческое исследование ковров, которое играет важную роль в творчестве искусствоведов. В статье также отмечены проблемы изучения ковроткачества. Развитие и изучение искусства ковроткачества актуально по сей день.

Ключевые слова: Азербайджан, искусствоведение, ковроткачество, история, исследование.